

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті за допомогою економіко-статистичних, математичних та економетричних методів проводиться економічний аналіз бідності в Україні та висвітлюються ті фактори, які можуть мати вплив на зміну основних показників бідності — рівня, глибини та крайньої межі бідності. Для визначення впливу кожного окремого фактора на показники бідності побудовано лінійні регресійні моделі, що дозволяють побачити залежність між: досліджуваними факторами та основні тенденції їх зміни. Обрані фактори впливу обґрунтовуються даними щодо стану країн із перехідною економікою та України зокрема. При вирішенні проблеми враховується також світовий досвід. На основі цього зроблено висновки стосовно шляхів подолання бідності в Україні.

Вступ

Проблема бідності - це складна багатопланова проблема, причини виникнення якої мають як національний, так і міжнародний характер. Не існує універсального шляху вирішення цієї проблеми. Проблему треба розв'язувати на національному рівні, враховуючи особливості конкретної держави. Перехідний період в Україні негативно позначився на рівні життя населення і знаменувався підвищенням рівня бідності.

Зауважимо, що у вітчизняній науці та практиці вивченню проблеми бідності на початку 90-х років приділялося мало уваги, доказом чого є брак науково обґрунтованих концепцій та бази емпіричних даних для досліджень та порівнянь [1]. Лише останніми роками в Україні почали з'являтися праці, присвячені теоретичним аспектам даної проблеми. Актуальність та важливість вирішення проблеми бідності підтверджується тим, що ця проблема стосується життя мільйонів українців. Масштаби бідності вражають - «чотири з п'ятох - бідні» [2]. Зазначимо також, що 1/3 населення країн, що розвиваються, бідні. Бідність є гальмом прогресу як технічного, так і економічного (маючи на увазі звуження торгівлі, спад виробництва, низькі темпи зростання тощо) та соціального (низький життєвий рівень населення, відсутність соціального благополуччя) тощо.

«Звичайно, бідність - то не ганьба. Мабуть, цю давню приказку придумали-таки бідаки. Принаймні, змушені були придумати, зважаючи на природу цього одвічного явища. Втім, принизлива, особливо тоді, коли йдеться про неї в масштабах держави» [3]. Адже за рівнем доходів громадян визначається місце держави у світі. Тому вирішення цієї проблеми є невід'ємною складовою державної політики.

Економічний аналіз проблеми бідності: особливості перехідного періоду

Перехід від однієї соціальної системи до іншої неминуче супроводжується низкою соціальних проблем та негативних явищ. Одним з визначальних чинників складної соціальної ситуації в Україні є контрастне розшарування суспільства за майновими ознаками, рівнем доходу, за можливостями доступу до соціальних благ (освіта, медичне обслуговування, дозвілля, відпочинок тощо). У 1993 р. середній грошовий дохід 10 % найбагатших громадян України перевищував дохід 10 % громадян з найнижчими доходами у 6,7 разів, у 1995 р. - у 12 разів. Останніми роками цей розрив між багатими та бідними не тільки зберігся, але й продовжував зростати. (Для порівняння, в СРСР цей показник коливався в межах 3 : 1-5 : 1 [4].)

Падіння ВВП (на 59,2 % з 1990 р. по 1999 р.) також негативно позначилося на рівні життя населення в Україні. Протягом 90-х років 25-29 % населення країни мало сукупний дохід нижчий від законодавче встановленої межі малозабезпеченості. Рівень суб'єктивної бідності у 2000 році становив 75 %. Постійне зниження рівня промислового та сільськогосподарського виробництва різко негативно вплинуло на трудову зайнятість населення. Протягом 1991-2000 рр. чисельність зайнятих у всіх сферах економічної діяльності скоротилася на 4,6 млн чол. (18,4%) і становила у 2000 році 20,4 млн чоловік. Сьогодні уряд України фіксує безробіття на рівні 4 %, Міжнародна організація праці - на рівні 11,7 %, а з урахуванням прихованих форм безробіття в Україні досягає 30-35 %. Небезпечним є поширення родинного безробіття, яке спостерігається у малих містах. Наявність у родині хоча б одного безробітного підвищує ризик бідності на 50 %.

Основним джерелом бідності в Україні на відміну від інших країн, що розвиваються, є не

багатодітність і малограмотність, а невідповідність рівня заробітної плати реальній вартості робочої сили на ринку праці. У 2001 році **мінімальний прожитковий рівень** (державний показник, що сам по собі є досить заниженим) становив 118 грн, тоді як середній рівень заробітної плати становив близько 218 грн; на 2002 рік середня зарплата (377 грн) практично дорівнювала прожитковому мінімуму працюючого (365 грн).

Отже, розглянувши особливості перехідного періоду та їх вплив на рівень життя населення в Україні, можна припустити, що від таких показників, як рівень ВВП і темпи його зростання, споживання, а також рівень заробітної плати та безробіття залежатимуть показники бідності - рівень, глибина та крайня межа бідності (див. додаток 1).

Одним з вагомих факторів впливу на рівень бідності є **дохід**, що залишається в розпорядженні населення. У 2001 році дохід збільшився на 27,6 % порівняно з 1999 р. (у 1999 р. він становив 51,480 млн грн; у 2000 р.- 70,928 млн грн; у 2001 р.- 90,520 млн грн), у цей період рівень бідності знизився на 0,5 %, глибина - на 0,4 % та крайня межа бідності - на 1,7 %. І хоча темпи зростання доходів знижувалися (табл. 1), їх абсолютне збільшення позитивно впливало на рівень життя населення в Україні.

Таблиця 1. Річні відсоткові зміни
реального використовуваного доходу

Рік	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Відсоток зміни	1,2	11,1	14,5	12,0	8,0	8,5

Джерело: State Statistic Committee (дані за 2003-2004 рр. прогнозовані; Quarterly Predictions/July, 2002).

Номинальні доходи населення за січень-жовтень 2003 р, порівняно з аналогічним періодом 2002 р. збільшилися на 11,8 %. Наявні доходи, які можуть бути використані населенням на придбання товарів та послуг, зросли на 8,4 %, а реальні наявні, визначені з урахуванням цінового фактора,- на 3,7 %.

Наявні доходи у розрахунку на одну особу за жовтень 2003 р. становили 319 грн проти 289,1 грн за жовтень 2002 р.

Однак за відсутності даних про середньомісячні доходи на одне домогосподарство не можна зробити висновки щодо зміни нерівності в суспільстві. Адже при зростанні середнього доходу зростають критерії основних показників бідності, тому, якщо «основні» доходи зосереджено в руках багатих, то це лише поглибить «українську бідність» (через несправедливий розподіл).

На рис. 2 (див. додаток 2) показано, що глибина бідності при зростанні доходу також знижується на 2,9 % за період 2000-2004 рр.

У 90-ті роки в Україні різко збільшився розрив між доходами найбідніших і найбагатших верств населення. За даними Держкомстату України співвідношення між грошовими доходами 10 % полярних груп населення становило: в 1993 році - 6,7 раза, 1994 - 9 разів, наприкінці 1995-12 разів, 1996-1997 - 13 разів, у IV кв. 1998 - 16,1 раза. Саме до 1999 року в Україні спостерігалось скорочення ВВП і відповідно зменшення доходів [5].

Проаналізуємо, як інший фактор - витрати - впливає на показники бідності. За даними Держкомстату України сукупні витрати на місяць у розрахунку на одне домогосподарство в 2000 році зросли на 26,9%, у 2001 - на 42,3% та на 54,3 % - у 2002 році порівняно з 1999 р. При цьому темпи скорочення рівня бідності становили 1,87 % у 2001 та 2,67 % у 2002 роках.

Для аналізу впливу споживання на рівень бідності розглянемо такий показник, як частка приватного споживання у структурі ВВП (%). Залежність між рівнем бідності та зміною частки приватного споживання є оберненою, тобто при збільшенні частки споживання знижується рівень бідності.

Побудуємо просту лінійну регресійну модель, в якій PC - private consumption; PL - poverty level. Для виявлення тенденції зміни факторів ($PL = b_0 + b_1 PC$) обрахуємо невідомі коефіцієнти b_0 та b_1 і отримаємо рівняння залежності:

$$PL = 49,304 - 0,4 * PC$$

за достатнього рівня коефіцієнта кореляції $R^2 = 0,9865$, тобто $R^2 > 0,5$. Таким чином наше припущення про обернену залежність між споживанням та рівнем бідності підтвердилось: при зростанні частки приватного споживання на 1 % рівень бідності знижується на 0,4 %.

При перевірці адекватності даної регресійної моделі отримуємо таке розраховане значення F-критерію Фішера: $F_{(1; 3)} = 109,9$. Для рівня значимості 5 % критичне значення становить $F_{(1; 3; 0,95) \text{кр.}} = 10,13$. Отже, $F > F_{\text{кр.}}$, що дозволяє зробити висновок про адекватність побудованої моделі реальній дійсності.

Для перевірки значимості параметрів b_0 та b_1 обчислимо показники t-статистики: $t_0 = 9,874$ та $t_1 = |-274,86|$. Обидва показники більші за $t_{\text{кр.}} = 3,182$, тому обчислені параметри b_0 та b_1 є статистично значимими.

Важливим фактором впливу на показники бідності є також валові інвестиції. Для виявлення цього впливу використаємо показник їх

частки у структурі ВВП. Існує обернена залежність між цими показниками: зростання відсотків валових інвестицій (G7) знижує рівень бідності (PL). Отже, $PL = 42,26 - 0,7935 * GI$ ($R^2 = 0,9961$), тобто при зростанні частки інвестицій на 1 % рівень бідності знижується на 0,79 %.

Під час перевірки адекватності даної регресійної моделі отримуємо таке розраховане значення F-критерію Фішера: $F_{(1; 3)} = 385,57$. Для рівня значимості 5 % критичне значення дорівнює $F_{(1; 3; 0,95) \text{кр.}} = 10,13$. Отже, $F > F_{\text{кр.}}$, що дозволяє зробити висновок про адекватність побудованої моделі реальній дійсності.

Для перевірки значимості параметрів b_0 та b_1 обчислимо показники t-статистики: $t_0 = 60,67$ та $t_1 = |-485,91|$. Обидва показники більші за $t_{\text{кр.}} = 3,182$, тому обчислені параметри b_0 та b_1 є статистично значимими.

Якщо ці інвестиції спрямовані на формування «людського капіталу» (розвиток освіти зокрема), то цей вплив можна пояснити з досвіду інших країн. Якщо ж інвестиції спрямовані у виробництво, то це сприятиме зростанню ВВП, що в свою чергу збільшить доходи домогосподарств (можливо, через підвищення заробітної плати) і відповідно знизить рівень бідності.

Здійснюючи подальший аналіз, можна побачити, що **рівень безробіття** також впливає на рівень бідності (існує пряма залежність). Так, за період 2000-2003 рр. офіційний рівень безробіття знизився на 1 %, при цьому рівень бідності зменшився на 1,2 %; глибина бідності - на 2,4 %; а крайня межа бідності - на 4,7 % (див. рис. 1, 2, 3 у додатку 2).

Вагомим фактором, що впливає на рівень бідності, є й **заробітна плата**. У структурі доходів домогосподарств за 1999-2001 рр. зростає частка оплати праці, тому виявимо зв'язок між ними. Між величиною заробітної плати (W) та рівнем бідності (PL) існує обернена залежність. Побудована лінійна регресійна модель виглядає так:

$$PL = 48,139 - 0,511 * W \quad (R^2 = 0,9714),$$

тобто при зростанні частки зарплати у структурі ВВП на 1 % рівень бідності знижується на 0,511 %.

При перевірці адекватності даної регресійної моделі отримуємо таке розраховане значення F-критерію Фішера: $F_{(1; 3)} = 16,74$. За рівня довіри 95 % критичне значення становить $F_{(1; 3; 0,95) \text{кр.}} = 10,13$. Отже, $F > F_{\text{кр.}}$, що дозволяє зробити висновок про адекватність побудованої моделі реальній дійсності.

Для перевірки значимості параметрів b_0 та b_1 обчислимо показники t-статистики: $t_0 = 4,877$ та $t_1 = |-98,65|$. Обидва показники більші за $t_{\text{кр.}} =$

$= 3,182$, тому обчислені параметри b_0 та b_1 є статистично значимими.

З'ясуємо також, яким чином **економічне зростання** впливає на бідність. Цей вплив залежить від початкового рівня бідності та нерівності, географічних вимірів та вибору політичних і економічних інструментів для боротьби з нею. Економічне зростання протягом 2000-2002 рр. (ВВП збільшився на 29,7 %) позитивно вплинуло на скорочення бідності (рівень бідності знизився на 0,7 %). Реальний валовий внутрішній продукт у січні - жовтні 2003 року порівняно з відповідним періодом попереднього року становив 107,2 %, у жовтні - 112,3 %.

Однак з 2001 року (хоч абсолютна величина ВВП і збільшувалася) темпи зростання уповільнюються, тому можна припустити, що економічне зростання має найбільший ефект на початковому етапі, а далі впливовішими стають інші фактори.

З досвіду розвинутих країн цікавим є таке твердження: коли співвідношення між споживанням і заощадженням дорівнює 80/20, то це - характеристика «небідних» держав. Якщо подивитися на відповідні дані по Україні (табл. 2), то можна побачити, що існуюча структура використуваного доходу в Україні є сприятливою.

Таблиця 2. Структура використуваного доходу населення: співвідношення споживання та заощадження

Рік	1997	1998	1999	2000	2001
Споживання, %	83,7	85,6	84,2	88,4	87,6
Заощадження, %	16,3	14,4	15,8	11,6	12,4

Джерело: State Statistic Committee.

Висновки та рекомендації

Проблема бідності не обмежується лише національними кордонами, кожна держава долає цю проблему власними методами та заходами. При запровадженні програми виходу з бідності в Україні, безперечно, потрібно зважати на особливості вихідних умов та «індивідуальності» причин «української бідності». При цьому варто враховувати світовий досвід щодо певних економічних аспектів (зокрема - виплати грошових чи інших допомог; у питаннях перерозподілу доходів, адресної допомоги; правильного визначення категорії осіб, що потребують підтримки з боку держави, підвищення ефективності різноманітних програм добробуту тощо).

Проблема подолання бідності в нашій державі полягає не лише в матеріальній допомозі

малозабезпеченим (короткострокове спрямування, що не ліквідує причину), а в спонуканні до продуктивно якісної праці великої маси населення через надання простору для ринкової творчості ініціативним, талановитим, підприємливим людям, через подолання корупції та послаблення владних зв'язків, через зменшення податкового тягаря.

Перспективним для України є зростання інвестицій в галузі, що сприяють формуванню «людського капіталу» (як це відбувається у розвинених країнах), а також стимулювання глибоких механізмів мотивації праці. Освіта має стати реальним фактором довгострокового сталого соціально-економічного поступу країни, а значить - і благополуччя її громадян.

Отже, основними шляхами подолання проблеми бідності в Україні є:

1) у сфері виробництва — забезпечення економічного зростання в країні, підвищення ролі інтелектуальної складової, модернізація технічної бази, здійснення інноваційних проєктів, оновлення основних виробничих фондів, стимулювання ділової активності, розвиток приватного сектору тощо;

2) у сфері розподілу — зниження несправедливого розподілу доходів через використання національної податкової системи, різних субсидійних програм тощо;

3) у соціальній сфері - соціальне страхування, допомога по безробіттю та втраті працездатності, соціальна підтримка незахищених верств суспільства, державна допомога сім'ям з дітьми; пенсійне забезпечення тощо;

4) у сфері доходів — підвищення рівня заробітної плати та її частки у структурі ВВП України та структурі собівартості виробництва, забезпечення стабільності надходжень від трудової діяльності, відсутність заборгованості з оплати праці; гарантування мінімального рівня доходу, диференціація зарплати в різних сферах з урахуванням інтелектуального потенціалу;

5) у сфері витрат - забезпечення досить високого рівня споживання в співвідношенні із заощадженнями у структурі загальних витрат;

6) у сфері зайнятості — зниження рівня безробіття шляхом формування та розвитку ринку праці; підвищення ролі послуг у суспільстві та забезпечення переходу працівників з тих секторів, що значно скоротились у перехідний період, у нові конкурентні галузі;

7) в освітній сфері — спрямування інвестицій в систему освіти та «виховання» висококваліфікованої робочої сили тощо.

Щодо рекомендацій уряду, то, на нашу думку, варто виділити такі положення. Оскільки за рівнем доходів громадян у світі визначається рейтинг держави, то варто зосереджувати увагу не на розподілі доходу, а на формуванні доходної частини бюджету; здійснювати пенсійну реформу; впроваджувати адресний соціальний захист; дбати про престижність оплати праці. Водночас потрібно робити все можливе для зменшення сектору тіньової економіки та зниження корупції. В Україні має існувати прозорий бізнес, що поєднує власні інтереси з державними і перебирає на себе частину навантаження у справі розвитку країни; неабиякої уваги заслугове політична реформа.

ДОДАТОК 1

**Перелік показників бідності та факторів,
що можуть впливати на досліджувані показники
(період 2000-2004 рр.)**

Показник	2000	2001	2002	2003*	2004*
Рівень бідності, %	26,7	26,2	26,0	25,5	25,0
Глибина бідності, %	22,9	22,5	21,5	20,5	19,0
Рівень крайньої межі бідності, %	14,7	13,0	12,0	10,0	8,0
ВВП, млрд грн	170,1	201,3	221,6	253,6	286,3
Темп зростання ВВП, %	5,9	9,1	4,5	5,0	5,5
Приватне споживання, % ВВП	56,6	57,4	58,6	59,6	60,6
Валові інвестиції, % ВВП	19,7	20,2	20,4	21,1	21,8
Офіційний рівень безробіття, %	11,5	11,0	10,5	10,5	11,0
Заробітна плата, млн грн	71 930	20 1297	22 1600	24 8900	28 1000
Заробітна плата, % ВВП	42,3	43,0	43,0	44,0	45,5

* Прогнозовані дані.

Джерело: Economic Statistics // Monthly publication of the International Center for Policy Studies.- March 2003- № 29.

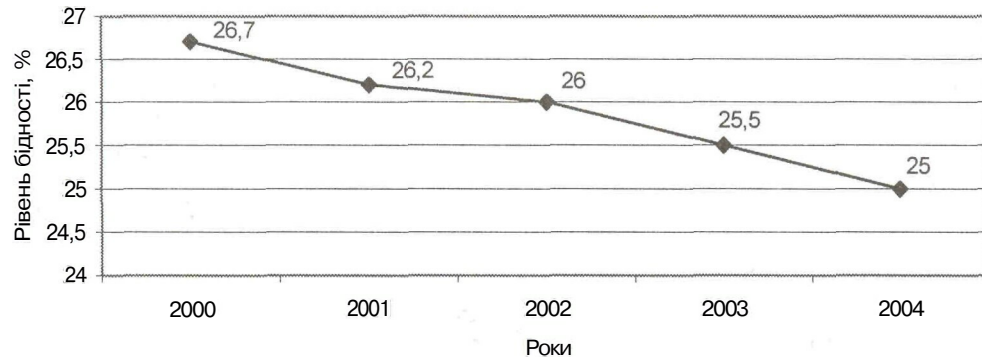

Рис. 1. Зміна рівня бідності в Україні за 2000-2004 рр.

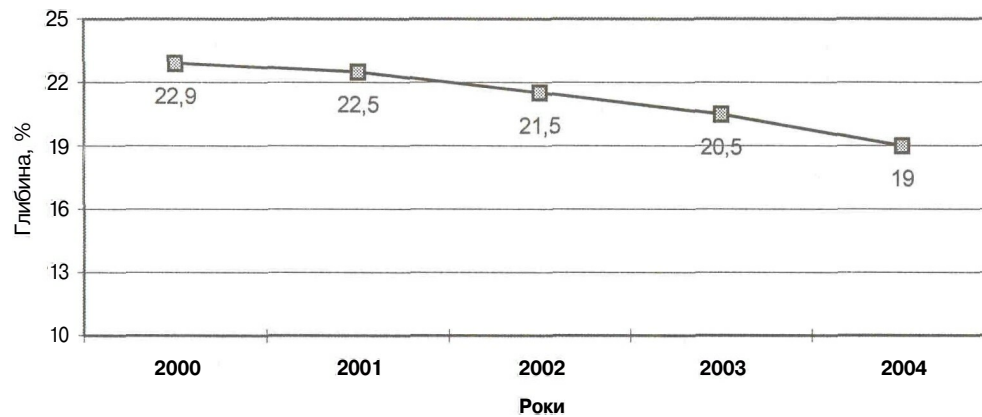

Рис. 2. Зміна глибини бідності в Україні за 2000-2004 рр.

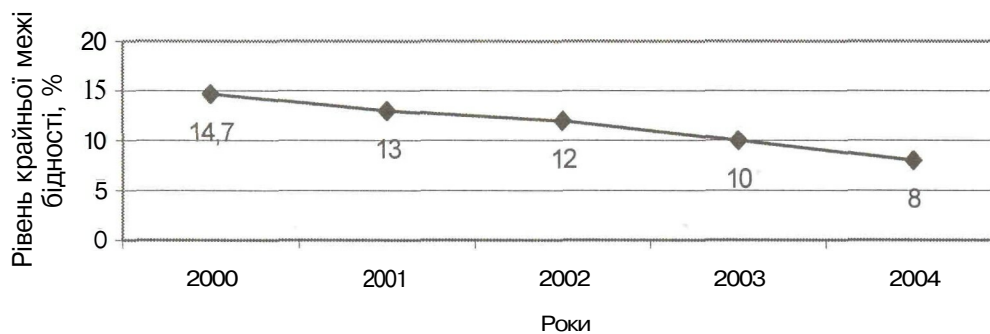

Рис. 3. Зміна рівня крайньої межі бідності в Україні за 2000-2004 рр.

Примітка: Дані за 2003-2004 рр. прогнозовані.

Джерело: Про стратегію подолання бідності: Указ... 15 серп. 2001 р. № 637/2001 // Уряд, кур'єр-2001- 18 серп.-С. 10.

1. Харченко Н. Порівняння методологічних підходів до вимірювання рівня бідності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг- 2000.- № 3.- С. 86-99.
2. Княжанський В. Чотири з п'ятьох — бідні // День.- 2002.
3. Подолання бідності - невід'ємна складова державної політики // Уряд, кур'єр-2002- 10 серп.-С. 1-2.
4. Головка О. Боротьба з бідністю - пріоритет державної політики: [Засідання уряду під головуванням Прем'єр-міністра України А. Кінаха] // Уряд, кур'єр- 2001- 22 черв.-С. 1-2.
5. Куценко В. Зміцнення соціальної бази реформ - шлях до подолання бідності // Економіка України- 2002- № 2-С. 27-34.
6. Barr Nickolas. The Economics of Welfare State (Second Edition) // Ch. 4 State Intervention; Ch. 6 Poverty and Inequality, 1994-Р. 70-103,130-162.
7. Connolly S. Economics of the Public Sector // Ch. 15. Poverty, 1993.-Р. 390-413.
8. Economic Statistic. Monthly Publication of the International Center for Policy Studies // Issue- 2003-№ 29- March.

9. *Wonnacott P.* An Introduction to Microeconomics // Ch. 24. Poverty problem., 1986.- P. 460-480.
10. <http://www.worldbank.org/wbi/povertyanalysis/ch4.pdf>
11. <http://www.worldbank.org/research/growth>
12. *Азаров Н., Бондаренко Г., Лекарь М., Чушкан Д.* Эконометрия физических лиц Украины // Экономист.- 2001.- № 1.- С.37-53.
13. *Вернигора Н.* Украина беднеет. Кто виноват? // Корреспондент.-2002.-26 июля.-№ 18.-С. 17-18.
14. Глобальна бідність на фоні глобалізації // Економіст-2002,-№3.-С. 14-15.
15. *Головатий М.* Багаті і бідні: добро чи зло? [Соц.-екон. нерівність в Україні]//Уряд, кур'єр-2002.—3 лип.-С. 13.
16. *Головко О.* Боротьба з бідністю буде тривалою, але, сподіваємось, ефективною//Уряд, кур'єр-2001- 12 жовт.-С. 4.
17. *Лощинин М.* Яка в Україні бідність, яка у нас нерівність і на чому стоїть наша держава? // Економіст- 2001- № 7-8-С. 54-61.
18. *Манніла С.* Питання щодо моніторингу бідності в Україні: ТАСІS - проект «Соціальний захист в Україні» // Україна: аспекти праці- 1997.-№7-С. 26-28.
19. *Осинова І.* Бідність в Україні [Спільне дослідження Держкомстату України та ТАСІS] // Статистика України-1999.-№1.
20. *Петрусенко М.* Подолання бідності - один з пріоритетів роботи уряду // Уряд, кур'єр-2002.- 10 верес- С. 4.
21. *Солдатенко М.* Державні зусилля подолання бідності // Соціальний захист,-2001.-№ 10.-С. 10-11.
22. *СтігліцДж.Е.* Економіка державного сектора / Пер. з англ. А. Олійник та Р. Скільський,- К.: Основи, 1998.- Розділ 14.
23. Про стратегію подолання бідності: Указ... 15 серп. 2001 р. № 637/2001 //Уряд, кур'єр.-2001- 18 серп.-С. 10.
24. *Юдаєва К.* Безработица, бедность и рынок труда: макроэкономические и микроэкономические аспекты.— М.: Россия, 2000.- Сентябрь 11-21.

L. Krasnikova, N. Ilchina

ECONOMIC ANALYSIS OF POVERTY IN UKRAINE

The article represents the economic analysis of poverty in Ukraine using statistic mathematic and econometric methods and depicts the factors, that influence main poverty indicators - levels, depths and margins of poverty. To show the influence of every factor line regression models are built. This allows analyze factor's interdependence and forecast their changes. Factors selecting are based on studying the developing countries, and Ukraine as well, using world economic resources. Upon this, suggestions on solving the poverty issue in Ukraine are made.